

Милош Милошевић

СТАВОВИ ГРБАЉСКИХ ПОБУЊЕНИКА XV СТОЉЕЋА —
ОД РЕВОЛТА ПРОТИВ КОТОРСКИХ ЗЕМЉОПОСЈЕДНИКА
ДО ПРЕДАЈЕ ТУРЦИМА

Међу најзначајније догађаје у приморским комунама XV ст. без сумње треба убројити четири грбаљске буне (1421—28, 1432—33, 1448—52. и 1462—69, године), које су изазвале оштру класну поларизацију, вањске интервенције, а понекад и кржаве борбе и разарања, у укупном трајању од преко четврт вијека. Наравно, то не значи да је током цијелог тог времена трајала отворена борба, али се у затегнутој атмосфери упорно одбијало плаћање дажбина на земљу, а до смиривања отпора је долазило уз дуге и мучне, али садржајно веома симптоматичне преговоре и у Боки и у Венецији. Због свега тога грбаљске буне, у свим својим аспектима, заслужују посебну пажњу.

Буне су и до сада више пута обрађиване. Послије објављивања извора,¹ сумарну обраду дао је А. Ст. Дабиновић у оквиру дисертације 1934. године.^{1а} И. Стјепчевић је у посебној монографији² изнио своја исцрпна и зналачка архивска истраживања о цијелом комплексу односа Котора и Грбља, па и о бунама. Најзад, синтетички захват те проблематике и уклапање буна у веома сложено историјско ткиво времена дао је 1970. год. И. Божић,³ а њихову сажету популаризацију П. Ковачевић⁴ и Ђ. Суботић.⁵

¹ Ш. Љубић, *Листине о одношајих између јужног славенства и Млетачке Републике*, ЈАЗУ VIII, IX и X, Загреб 1886, 1890. и 1891; *Isti, Commissiones et relationes venetae I*, Загреб 1876; др Г. Чremoшник, *Которски дукали и друге листине*, Гласник Земаљског музеја Босне и Херцеговине XXXIII—XXXIV, Сарајево 1922; М. Динић, *Један прилог за историју Грбља*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XVII/1, Београд 1937, 107—112.

^{1а} *Котор под Млетачком Републиком*, Загреб 1934.

² *Котор и Грбаљ*, Сплит 1941.

³ *Историја Црне Горе 2/II*, Титоград 1970.

⁴ *Предраг Ковачевић, Грбаљ, Котор 1964.*

⁵ *Селачке буне и народни устанци, „Котор“*, Загреб 1970.

У средишту пажње овога рада налазе се два посебна проблема. Први је да се из познатих докумената покуша издвојити што је могуће изворнија и аутентичнија схватања самих Грбљана-побуњеника. Такав је напор, разумије се, и досад вршен, али је преостало још изузетно значајних појединости. Та тежња да се што боље докуче ставови и схватања побуњеника, у атмосфери трвења, борби и мржње, који нијесу налазили разрјешења него су се понављали и повећавали, доприноси и бољем разумевању историјских коријена добровољног предавања Грбљана Турцима, на крају XV стољећа. Поред тога, објављује се и неколико непознатих докумената.

Најзад, код разних аутора нема увијек сагласности о тачном одређивању почетка отпора, трајања и краја буна, односно о њиховој прецизној хронологији, па је било разлога да се и о томе провјере изворни подаци.

У цјелини, основна и заједничка карактеристика свих грбљанских буна јесте да су оне битно против Которана, или, тачније, против земљопосједника, било међу градским патрицијатом било међу грађанима, као насилницима и изабљивачима. Истина, Грбљани се ипак осјећају закупци на земљи туђег власништва. Али осим тим закупничке зависности, они се сматрају независним и слободним. Зато не дозвољавају да се њима располаже, ни што се тиче њихове, наводне, везаности за земљу коју обрађују, нити у вези с једностраним одређивањем висине закупа. И једну и другу средњовјековну феудалну категорију Грбљани су, како ћемо видјети, осјећали као историјски неодрживу и превазиђену. А которски земљопосједници су, још у почетку млетачке владавине, Грбљане упорно сматрали зависним кметовима, „посађеним“ у земљу коју обрађују, па су их зато и називали „посадницима“.⁶ То се тумачило тако да, ако не прихвате земљопосједничке услове, Которани могу Грбљане чак и протјерати са земље и дати је новим насељеницима. Томе се, код Грбљана, опирао суверено и осјећај древног старосједилаштва на земљи коју обрађује.

Сукоб схватања је имао своје дубље коријене, јер су се земљопосједници држали схватања из ранијег предмлетачког периода, када се заиста архивски могу утврдити примјери везаности кмета за земљу.⁷ Још у првој фази млетачке владавине наступа либерализација тих односа, а почиње да преовладава „ливел“ и слободан земљорадник.⁸

Али, што је посебно важно, Грбљани су у својим бунама формирали и посебна схватања о својини, државини и плодоу-

⁶ Или, како И. Божић даје дефиницију: „Грбљани су се сматрали слободним баштиницима“, а Которани су им од почетка наметнули врло неповољан статус „посадника“ (влаштака), које могу по сопственој вољи пресељавати са старих посједа и одређивати им намете према својим потребама.“ *Историја Црне Горе 2/II*, стр. 167.

⁷ И. Стјепчевић, *Котор и Грбља*, н.дј. 41—44.

⁸ Исто, 48, И. Божић, н.дј. 184—185.

живању, и то је права основа њихове оштре и упорне борбе, као и главна покретачка снага у бунама.

Све четири грбаљске буне треба узети у цјелини, иако се оне наизглед везују за различите историјске моменте. Тако се прва буна хронолошки поклапа са временом непосредно послје млетачког преузимања владавине, али у основи она ипак није битно мотивирана протумлетачким ставом. Побуњеници, истина, касније наступају и против Венеције, али онда када она подржава которске ставове. А Венеција се не ријетко трудила да пронађе рјешења која нијесу пријала Которанима.

Исто тако, неке буне се поклапају са доласцима деспотове војске, и, једно вријеме, Црнојевића, па су тако реално ослоњене на њихову војну подршку. Али и поред тога што код питања Балшиног наслеђства Грбљани чврсто стоје против позиција Котора, саме буне нијесу првенствено дизане због деспотове подршке. Долазак деспотове војске само омогућава и олакшава изражавање отвореног отпора. Грбаљске буне су у својој основи сазрели плод дуготрајних феудалних антагонизама и као такве имају изразито антифеудални и класни карактер.⁹

При том се могу лако схватити историјски коријени крутих ставова которских земљопосједника, док је неопходно пронаћи извјесно прихватљиво историјско објашњење као одговор на питање како да се и послје више буна Грбљани никако не мире са феудалном стварношћу или, још тачније, на који начин они стварају своја чврста и радикална бунтовна схватања, којима се упорно хране и поред другачије стварности.

Ствар постаје јаснија када се имају у виду ранији чести сукоби и ратови зетских и босанских обласних господара, све до војних интервенција српских деспота и Ивана Црнојевића. Стална грбаљска традиција је баш досљедно протукоторска, а чврсто је потхрањују повремена фактичка одвајања Грбља од Котора, уз обостране осветничке акције. Све то није могло остати без дубоких трагова у свијести Грбљана. Они су тако пролазили једну доста дугу и систематску школу отпора своме матичном граду.

А которски став према Грбљу био је већином крут, догматичан и непомирљив. Истина, има и сачуваних примјера сарадње земљопосједника и кметова,¹⁰ али изгледа да се то може сматрати изузетком. Код Грбљана се ствара дубоки осјећај мржње, нарочито према которском патрицијату, уз свијест о независности и самосталности на земљи коју су обрађивали. Веома је карактеристичан самоувјерени став са почетка жалбе из 1432. год., у којој се тврди да сами племићи дијеле земљу, винограде и па-

⁹ То је јасно потцртао И. Синдик у свом дјелу „Комунално уређење Котора“, САН, Београд 1950, стр. 45.

¹⁰ И. Стјепчевић, н.д., стр. 64.

шњаке који припадају Грбљанима већ читав милениј и више.¹¹ Свакако, буне су у органској вези са ратовима, борбама, крвавим осветама и расељавањима, и све је то било у живом сјећању самих учесника.¹²

Али иза свега тога опет остаје основна тежња да се стекне што самосталнији статус на земљи која се обрађује. У вези са тим, иако хронолошки са краја посљедње буне 1469. год., сачуван је један докуменат који привлачи посебну пажњу и изгледа нам од суштинске важности. Он је значајан зато што открива живу ријеч и аутентична схватања самих побуњеника. Зато заслужује да већ на почетку буде пажљивије испитан, јер ће се у његовом контексту боље схватити све развојне фазе буна. Ријеч је о инструкцији млетачке владе од 12. априла 1469. год. у којој се наводе ставови грбальске делегације, која је тада стигла у Венецију да се бори за своја становишта. Тај докуменат није нов, него је још 1922. год. објављен код Г. Чремошника,¹³ али се на њему није исцрпније задржала пажња ранијих писаца. Из инструкције у првом реду видимо да је главна манифестација ове посљедње, а и оних ранијих буна, била одбијање плаћања дажбина на земљу.¹⁴ Ту је изнесен и став Грбљана, који се, наравно, радикално разликовао од которског, али је, што је најважније, био зрело и пажљиво разрађен на другачијој правно-теоријској аргументацији. И баш у тим грбальским ставовима налазе се прави и дубоки узроци буна и они су, заправо, читав један смјели антифеудални програм који напада и подрива основе својине и феудалног друштва у цјелини. Буне, дакле, нијесу само један фактичан протест, него израз властитог става.

У немогућности, наравно, да ударају на саме основе важећих средњовјековних принципа трајности и континуитета повеља и даровница, које су биле прави темељи которског става, а поготово не у њима недоступним питањима аутентичности старих докумената, Грбљани су онда, на свој начин, разглабали и тумачили својину и права која су произлазила из тих неприкосновених докумената. Али при том нијесу полазили од тих докумената, него од фактичног стања, односно промјена које је доносио живот, а то су нарочито била повремена одвајања Грбља од Котора у ратно доба. Грбальски ставови су, свакако, лагано долазили до кристализације, током разних сукоба и буна. Али

¹¹ Г. Чремошник, *Которски дукали*, стр. 139—140. Овдје, наравно, није битно да су тада Грбљани у ствари сматрали да су се доселили у Грбљ у V стољећу! Важна је традиција древног старосједилаштва и осјећање неразрушиве везаности за ту земљу.

¹² У једном судском процесу од 26. маја 1431. год. стоји: „...sono ben anni plui de 40 che fo David nostro Mitropolita et era Tutorma et Voceta et 'Dobreticho Goisichi quali in quel tempo fono possenti plui che altri, et fo guerra cum Cataro, et li gentil homeni de Cataro prexe lo castello et Lustica arobo et nui como poveri arobati si andasemo chi in qua et chi in la ...coe Dobreticho che fo appichato per zentil homeni de Catharo.« Иво Стјепчевић, *Превлака*, Загреб 1930, стр. 11, нап. 42.

¹³ *Которски дукали*..., стр. 194.

¹⁴ „...solvere recusabat affictus civibus...« Исто.

пуна грбаљска аргументација није нигдје сачувана у цјелости, поготово не у домаћим документима, који у ствари из тог времена и не постоје. Зато је од изузетног значаја споменута млетачка инструкција, која је, на жалост, сувише сажета и лапидарна, па зато и опасна за интерпретацију, али се ипак из ње, како нам изгледа, са доста сигурности може издвојити језгро грбаљске тезе.

Грбљани су аудиторима у Венецији били уложили жалбу у апелационом поступку на пресуду која је давала Которанима за право у вези са својинским споровима који су произашли из буне. Али не само то. Они су тада и лично долазили у Венецију, покушавајући да оспоре неке консеквенце права својине, које су тада сматране неприкосновенима. У ствари Грбљани разликују сложено право својине и полазе од његових саставних дјелова. Па према томе, ако су Которани од раније имали право својине над земљом у Грбљу (*iura possessionum*), Грбљани су за себе тврдили да су само и искључиво они стекли право плодоуживања земље (*utile*), као и да имају право непосредног посједа, односно фактичне власти — државине (*dominium directum*). Или, како то у цјелини у оригиналу гласи: »*voluimus dictos de Zuppa, qui ad presentiam nostram venerant, audire et etiam iura possessionum Zuppe, in quibus dicti Zuppani utile et directum dominium habere dicebant.*...«¹⁵

Права која су стечена на основу старих повеља не могу, по мишљењу Грбљана, да буду ни директан посјед, ни плодоуживање, а још мање право располагања земљом. Према томе, она остају само у виду неке чисто историјске и апстрактне категорије, без конкретног својинског садржаја. Али како и то мора имати неку тежину и реални облик, Грбљани пристају да исплаћују годишње и паушално Которанима суму од око 1000 дуката. Та сума треба да се подијели као нека врста опште накнаде (*pensio*) међу онима који кажу да су раније посједовали парцеле земље (*карате*). То у оригиналу гласи: »...*nisi tantum ad solutionem certe annualis pensionis ducatos circiter mille distribuendos inter eos qui caractos, ut aiunt, dicte Zuppe habebant.*...«¹⁶ За све остало Грбљани сматрају да немају никаквих обавеза према Которанима (*et non tenere civibus*).¹⁷

Наравно, такви ставови антиципирају многошта, али су у то доба били неприхватљиви. Владајућа правна свијест почивала је на обезбјеђењу недирнутог континуитета права сабраних у сачуваним повељама и повластицама. Па док је Котор посједовао

¹⁵ Исто. Треба примјетити да иако је строго терминолошки »*possessio*« државина, посјед, а »*proprietas*« својина, власништво, ипак овдје појам »*iura possessionum*« треба схватити као својинску државину, дакле, као својину. Када то не би било тако, онај касније коришћени термин »*directum dominium*« (тј. непосредна, фактична власт над предметом, овдје земљом, дакле: државина) био би потпуно идентичан са »*possessio*«, па би због тога смисао био сасвим нејасан.

¹⁶ Г. Чремошник, н.д., 194.

¹⁷ Исто.

повеље, привилегије, статут и млетачке потврде тих докумената, Грбљани, по мишљењу аудитора у Венецији, нијесу имали у рукама ништа „него само ријечи“ (*nisi solum verba*).¹⁸

Досљедно томе Которани су, у овој истој инструкцији, овлаштени од млетачке владе да користе своју земљу као и раније, а Грбљанима је наређено да морају плаћати најам као и раније. Узгред Венеција препоручује да се похватају вође који распирују сукобе и да они буду кажњени. Дакле, није се постигло ништа, али су изречени ставови, који су произашли не само из природних аспирација земљорадника него, како смо већ изнијели, и из посебног стицаја историјских околности.

Кроз ту призму треба посматрати и ток побуна.

I

Прва буна, чије се трајање може условно одредити од 1421. до 1428. год., везана је за ратне догађаје, али изражава основну тежњу да земљорадници и даље слободно користе земљу и не враћају се под Котор, који им значи зависни феудални режим односа. Примарни револт кметова још је више утврђивао политичку наклоност путем које се то могло најбоље постићи. Овога пута нијесу непосредно сачувани ставови побуњеника, али о томе посредно и рјечито говори по Грбљане веома повољан споразум, закључен 1428. год., са највише тачака о аграрним односима.¹⁹

Иначе ни почетак ни крај буне није сасвим сигуран, нити је вјероватно да ће се то моћи егзактно утврдити. Изгледа да је у самом тренутку млетачког преузимања града, Грбаљ био прикључен Котору и признао млетачку владавину. Једино се тако може схватити да га ни племићи ни Венеција не спомињу ни једном ријечју у документу од 21. јула 1421. год., иако је говор о оближњим посједима.²⁰ У сваком случају до првих манифестација буне долази послје споменутог датума.²¹ А главни облик протеста био је: не дати љетину, не платити дајбине. О самој буни сачуване су само војне наредбе за њено угушивање. Тако је првом провидуру Марку Барбадику (*Marco Barbado*) наређено 4. новембра 1422. год. да на опортуни начин „поврати те области“, иако он за то није био добио никакве озбиљније војне снаге.²² Пола године касније, на тражење тог истог провидура издат је 28. јуна 1423. год. налог заповједнику Јадрана

¹⁸ Исто.

¹⁹ Г. Чремошник, н.д.ј., стр. 136—137.

²⁰ *Листине VIII*, 96. И. Стјепчевић, *Котор и Грбаљ*, стр. 64.

²¹ И. Стјепчевић ставља као датум *ante quiet* по почетка прве буне 15. јула 1421. год., када у сачуваној документацији по доласку једне которске делегације у Венецију, није био споменут Грбаљ. А да побуњеници нијесу били дали которским земљопосједницима љетину из 1421. год. казује се у представци Которана 1423. године. И. Стјепчевић, н.д.ј. стр. 64.

²² *Листине VIII*, 194.

Франћеску Бембу (Francesco Bembo) да у року од 8, а најдаље 12 дана проведе пацификацију которског дистрикта који се опирао млетачким властима.²³ Страх од крвавих репресалија, или стварно проведена насиља, доводили су до бјекства у Пуљу.²⁴ Али све то није довело до конкретног споразума са побуњеним Грбљанима, нити до исплаћивања закупнине за земљу.

Треба још имати на уму да статус Грбља у међународно-правном погледу још није био ријешен. До тога ће доћи тек у додатним мировним уговорима у Вучитрну и Дривасту 1426. године. То значи да је тек од 1426. год. Грбаљ млетачки са међународног становишта, док се буна све до 1428. и даље изражава одбијањем исплате дажбина за земљу. Зато у споразуму 1428. год. у трећој тачки стоји да ненамирене приходе са земље, которско племство неће накнадно ретроактивно потраживати, а кметови су дужни да плаћају дажбине тек за 1428. год. и даље.²⁵ То је, свакако, био велики успјех побуњеника и велики уступак Венеције.

Да ли се може оправдано сматрати да је прва грбаљска буна заиста трајала осам година, тј. од 1421. до 1428. године? Одговор је позитиван ако одбијање плаћања закупнине, у колективном спровођењу, сматрамо сигурним доказом трајања буне, иако није било и неких других, сталних крвавих манифестација, него су, добрим дијелом, чекани резултати вишегодишњих преговора. А да баш ни једне године нијесу исплаћиване дажбине још је вјероватније када имамо у виду да су у почетку буне и деспотове трупе присутне, а да је питање коме треба да припадне Грбаљ ријешено тек 1426. године. За прве три године јасно се каже да су изгубљене три љетине.²⁶ До 1428. год. немамо сличних података у документима, али није вјероватно да су Грбљани у већини ишта плаћали прије него што се у Споразуму утврдило под којим условима, а нарочито од када ће та обавеза важити. Према томе, можемо оправдано сматрати да је прва буна трајала свих осам година.

Још се поставља питање зашто је као арбитар посредовао скадарски кнез. Највјероватније је да побуњеници нијесу нашли заједнички језик са которским кнезом, који је био више под утицајем земљовласника, па је морао посредовати и привести преговоре крају, 15. априла 1428. год., скадарски кнез Франћеско Квирин. (Francesco Quirini).

²³ »...permanendo ibidem solum octo diebus tota contrata et comitatus Catari reduceretur ad abedientiam nostram.« *Listine VIII*, 236—7.

²⁴ У процесу из 1431. год. стоји: »...siando io in Puia scampado per la guerra passida...«; или: »Postea supraveniente guerra, dictum Miocius et multi alii iverunt in Apuleam.« *IAK*, SN IV, 269 и 273.

²⁵ »Item quod de redbibus a tempore guerre hinc per nobiles Cathari non molestabuntur, dum quod de isto anno solvant redbitus.« Г. Чremoшник, н.дј. 137.

²⁶ 1423. год. Которани пишу: »Perché fino mo perdessemo do estade, et ancor se la terza perderemo...« Г. Чremoшник 117—118; И. Стјепчевић, н.дј. 64. И трећа је љетина, свакако, изгубљена.

Свакако, споразум је према Грбљанима крајње толерантан. У њему се амнестирају сви Грбљани који су у побуни учинили било какве акте насиља, осим у случају убиства неког Которанина, и то почевши од 1420. године. Новозасађене лозе се неће уништити, а одлуку о раду нових млинова донијеће кнез которски. Али оно што је најважније јесте смањивање дажбине на земљу са износа наполице (5/10) на четири десетине.²⁷ Наполица је, дакле, раније представљала уобичајени типски уговор у Грбљу. Тај облик уговарања неповољан је по кмета, па је замијењен повољнијом обавезом мањег давања закупнине, и то од 4/10.

За ову буну је, изгледа, био везан и которски племић Лампро Болица, па је 1424. год. прогнан као побуњеник (*»ribello«*), а имовина му је судском пресудом конфискована (*»in comun«*). Сами Которани су тражили да се његове „куће, складишта и виногради“ продају и да се наплате нека њихова потраживања.²⁸ Али мотиви и конкретни облици његове сарадње нијесу познати.

II

Недуго послје прве буне и постигнутог споразума из 1428. год., односи између которских племића и грбљских земљорадника поново се заоштравају, а учестале узајамне тужбе упућују пред млетачке форуме, да би се добила подршка и легализовао властити став. Тако 4. децембра 1431. год. сва три вијећа Котора овлашћују Луку Пасквалија да их заступа у Венецији и брани од напада Грбљана, који су још раније били упутили своју жалбу. Већ у овој пуномоћи Грбљани се називају „устаницима на државу Серенисима и узурпаторима наших посједа“.²⁹ Которско племство покреће најосјетљивија питања: забране сељачких зборова у Грбљу, рушења новосаграђених приватних млинова и расподјеле земаља које немају власника. Али, што је најтеже, Которани у тој својој представци оптужују Гр-

²⁷ *»...ubi solvebant quintum, solvant quartum.«* Г. Чremoшник, н.дј. 137. И. Стјепчевић је дао увјерљиво тумачење да наведене цифре треба схватити као разломке: „Да су сељаци имали допринашати само пети дио, мијењајући исти у четврти, положај би сељака био погоршан, што не одговара сврси уговора“ (*Котор и Грбаљ*, стр. 107, бил. 214).

Прихватајући у основи Стјепчевићево тумачење, Милош Благојевић сматра да, по аналогји са дубровачким аграрним приликама, ту још треба узети у обзир фактор сјемена за сјетву. Сматрајући, при том, да је уобичајено давање жетвеног приноса ипак било 4/10, Благојевић претпоставља да су „Которани као власници земљишта присиљавали Грбљане да од њих позајмљују семе за сетву, али су зато на име закупнине захтевали половину од остварене жетве“. *Прилог проучавању средњовековних мера*, Историјски гласник 1, Београд, 1972, стр. 101, нап. 19; видјети још и С. Ђирковић, *Четвртина*, Зборник Филозофског факултета VII-1, Београд 1963, 273—276.

²⁸ Г. Чremoшник, н.дј., 127—128.

²⁹ И. Стјепчевић, н.дј., 65 и 115—116, нап. 308 (*»rebelle sui Serenissimi Status et usurpatores nostrarum possessionum.«*)

бљане да не поштују споразум из 1428. год., на основу којег је заправо престала прва буна. Било је познато да Млеци посебно инсистирају на томе документу, да га сматрају гаранцијом сређених односа. Грбљани су, опет, сматрали да је тај споразум био изигран.

Са искуствима ранијих немира у Грбљу и често затегнутих односа са которским патрицијатом, Сенат, осјећајући опасност од жаришта сукоба на томе мјесту, никако није олако дао за право племству, ни подржао његову самовољу, него је пажљиво пришао конкретним проблемима. У одговору од 7. новембра 1431. год., Венеција, и поред првокративне тужбе да су грбальски зборови „извори зала и буне“ (*principia mallorum et rebellionis*), објективно одговара да не би било поштено лишити споменуте сељаке „њихових савјетовања и скупова“, који су им, уосталом, потребни да би бирали представнике за Венецију и сакупљали новац за своје потребе. Иако је обавезно да се ти зборови пријављују которском кнезу и да њима морају присуствовати 3—4 которска племића, по кнежевом избору, ипак је окупљање на зборовима дозвољено, а забрањено је и тражење накнаде трошкова за пут споменутих племића. Што се тиче нових млинова и расподјеле земаља у Грбљу, ту Сенат остаје на позицијама споразума из 1428. године. По њему је утврђена компетенција которског кнеза, уз позив на которски статут.³⁰

Неколико мјесеци касније (28. јуна 1432), Радич Друшковић и Андрија Батута доносе у Венецију своје жалбе, којима Сенат вјерује, подржава их и наређује которском кнезу да са њима упозна патрицијат, да би се тако спријечила понављања „сличних неправди“.³¹

Према тежини оптужби, највише је одјека имала тврдња Грбљана да племство неправедно тежи истјеривању сељака старосједилаца, искорјењивању домаћих обитељи и насељавању страних особа, када понуде повољнији закуп. То је млетачка влада енергично забранила, истичући да такви поступци могу изазвати опасне немуре.³²

Друга ствар која је изазвала живу реакцију Венеције, била је називање Грбљана „издајцима“. Само спомињање издајства је, по мишљењу Млетака, опасно, јер би бапш могло навести Грбљане на оно „што можда сами и не мисле“.³³

Даље, Грбљани оптужују племиће да су већ бесправно присвојили и међу собом подијелили земље, винограде и пашњаке, на којима су они „преко хиљаду година“. По њима је изигран и принцип смањења закупа, прихваћен споразумом из 1428.

³⁰ Г. Чремошник, *Которски дукали*, 137—138.

³¹ ». . . similes iniurie de cetero non inferantur. . .«, исто 140.

³² ». . . non expellantur et alii inducantur, cum bene scitis, quod hec est causa scandali, novitatis et differentie«. Од которског племства тражи се хуманост и благост, чиме се могу придобити кметови, а такви поступци и прличне племству (»sicut nobilitatem eorum decet. . .« Исто.)

³³ »ad id quod forse non cogitant, inducant.« Исто.

год. да се умјесто наполице (5/10) дају обавезно само четири десетине. Племићи су, наводно, били повећали обим постојеће мјере, тако да је та тобожња четвртина опет у ствари износила половину.^{33a} Најзад, жалили су се и на систем судовања, које је било искључиво у рукама племства. Тим прије што је службени језик суда био латидски, па се морало узимати правног заступника, а то су били само племићи. Такво судовање било је неправедно.³⁴ Чак се нијесу ни узимали у обзир искази сељака, „јер не знају латински“, па су их тако, наводно, лишавали њихових права.

У одговорима на те захтјеве, Венеција је подржавала Грбљане.³⁵

Послије тога демарша Грбљана, у Венецију је почетком октобра 1432. год. допутовао представник племства Лука Пасквалић. Овога пута су опрезни Которани, без икаквог вријећања и проширивања аргументације, одабрали само двије најбитније конкретне тачке, и то баш оне које је Венеција, без сумње, морала да подржи. Једино се у уводном дијелу генерично изнесе многобројни тешки примјери грбљањских непријатељских аката из прошлости (*«multa enormia commissa in preteritum»*). У првом реду се напада нередовито плаћање уговорене годишње закупнине, а затим се обраћа пажња на недозвољено одржавање зборована, без обавезног знања кнеза и присуства представника которског племства.

У инструкцијама млетачке владе подстиче се кнез на интервенцију када Грбљани одбију редовиту исплату уговорене закупнине. Истовремено се Которанима забрањује подизање закупнине (*«nolunt reditus augeri plus solito»*), што је, према тврђењима Грбљана, баш био прави разлог њеног неисплаћивања. Затим се потврђује принцип да которски кнез мора бити обавијештен о зборовима, а њима морају присуствовати 3 или 4 которска племића. Иначе, Венеција није у том тренутку осјетила да се најгоре тек приближава, па се на крају одговора платонски изра-

^{33a} *«...nobiles Cathari ex odio quod contra eos habent, adeo amplificaverunt mensuram quod reddunt tantum, ac si redderent quintum»*. Исто, 139. Да ли је тачно да су се Которани „из мржње“ послужили повећањем мјере, што би била најординарнија подвала? Непосредног и недвосмисленог одговора нема у изворима, иако је непобитна чињеница да је баш у то доба заиста дошло до великог повећања, заправо скоро удвостручења которског „стара“, као мјере за жито и за површину земље која се њим засијава. Према анализи М. Благојевића, промјена се десила између 1428. и 1431. год., заправо можда баш 1430. године. То значи да је у XIV ст. и три деценије XV ст. которски „стар“ износио 17,46 литара, а послеје 1430. год. 33,9 лит. жита. Ипак, изучавајући тадашњи аграрни метрички систем у цјелини, Благојевић закључује „да се которска властела приликом увећања стара није искључиво руководила принципом да повећа закупнину за земљу, већ и да међусобно усклади постојеће мере за житарице које су се употребљавале у Котору“ (н.дј., стр. 104).

³⁴ *«... nobiles, qui sunt advocati, iudices et nuntii»*. Исто, 139.

³⁵ Г. Чремошник, *Которски дукали*, 139—140.

жава жеља да се коначно престане са свакодневним узајамним оптуживањем.³⁶

Како су се, дакле, односи све више кварили, а већ је било дошло до поновног одбијања плаћања закупнине, крај 1432. год. можемо сматрати почетком друге грбљаке буне.

И код друге буне у средишту спора је, према которском ставу, одбијање наплате редовне годишње закупнине. Уз то су се биле испољиле и разне насилне манифестације, али се ове само узгредно помињу.³⁷ Посебно се спомиње насилно узимање и кријумчарење соли од стране Грбљана,³⁸ и то у вези с которским изасланицима и млетачким племићем Николом Ђустинијаном (Zustiniano).³⁹

Али, када је ријеч о одбијању наплате закупнине, Грбљани се правдају да то не раде из неког начелног отпора, него једино зато што сматрају да им Которани самовољно подижу висину закупа, дијеле међу собом земљу, тјерају их са посједа и, иначе, свакојако шиканирају и вријеђају.

Венеција, и поред видне жеље да задовољи обје стране, ипак на крају подржава земљопосједничка права својих поданика. У инструкцијама од 25. маја 1433. год., Сенат даје упутства которском кнезу да позове представнике Грбља и још покуша убјеђивањем постићи законски обавезну наплату закупа. Ако то не успије, одређују се, али само као крајње средство (*ultimum remedium*), оштрије казнене мјере. И то опет ограничене само на коловође буне, или „непослушности која има карактер невјерности“, како то Венеција опрезно дефинише. Народ, дакле, ту није требало да осјети последице казне, него само вође, који су сматрани искључивим кривцима за немире.⁴⁰ Они зато треба да буду кажњени крајње оштро, тако да се застраше сви други. Иначе се у которском затвору налазило пет затвореника из Грбља, али је Сенат сматрао да их треба пустити уколико су, како се то било сазнало, задржани на превару, тј. и поред гарантног писма са печатом кнеза да им се неће ништа догодити. Праве коловође би, по мишљењу Сената, требало похватати уз помоћ „вјерних Паштровића“, у које је тада Сенат имао пуно повјерење, а не уз помоћ Сандаља „или других дошљака“, у које се није поуздавао.⁴¹

У вези са свим тим упућена је још једна дукала, са веома сличним садржајем и, свакако, у исто доба.⁴² По њој видимо да је задржавање утамничених Грбљана укочило преговоре.⁴³ У

³⁶ Исто, 140—141.

³⁷ »per tutta la loro infideltà et altro fallo che hanno fallido«. Исто, 143.

³⁸ Исто.

³⁹ Исто, 147.

⁴⁰ »quoi si extirpentur, omnis illa contrata Gerbli in obedientia et fidelitate debita permaneret«. Исто, 142.

⁴¹ Исто, 142—143.

⁴² Та дукала у збирци Чremoшника није датирана (стр. 147).

⁴³ »nolebant venire nec praticare vobiscum, si prius carcerati non dimitterentur«. Г. Чremoшник, Которски дукали, 147.

дукали се опет инсистира на већ познатом ставу Венеције да треба ухватити и егземпларно казнити вође, па се зато одобрава трошак од 200 дуката. Сматрало се да народ није дубље везан за буну.⁴⁴ Али коловође се нијесу дале ухватити. На тај начин се избјегло проливање крви, а није преостало ништа друго него да се они и њихова дјеца, у одсуству, јавно жигошу и осуде на прогонство, уз конфискацију имовине.

Одлуком которског кнеза од 22. новембра 1433. год. проведена је конфискација уз пријетњу смрти вјешањем уколико се осуђени у року од три дана нађу на млетачкој територији, а ослепљењем уколико се у року од 15 дана ухвате на територији деспотовине. Исто тако је требало да буде кажњен и сваки онај који би се усудио да прогнаницима пружи уточиште. На тај начин су тројица вођа буне против которских земљопосједника, Вукота Драгулиновић, Радич Угљешкић и Радич Поповић означени као побуњеници (*rebelli*) и једини кривци „за сва зла и издајства“ извршена против Републике и „против мира њеног града Котора“.⁴⁵ Али истовремено, са одређивањем споменутих рокова, изгнаници су у ствари имали довољно времена да спасу живот и избјегну са млетачке и деспотове територије.

Осим овога прогонства и смртне казне у одсуству, све остало је било благо и помирљиво према Грбљанима. Према документу которског кнеза од 25. новембра 1433. год., сви који су били утамничени пуштени су на слободу, иако уз битни увјет да претходно намире Венецији, или которском племству, сва своја дуговања. По свој прилици се био нашао компромисни износ закупца, који Грбљани нијесу сматрали насилно повећаним, а Которани су се са њим сагласили. Али о томе у документима нема ближих података. Иначе све остало што се дешавало прије датума издавања овога документа (25. новембар 1433) сматраће се амнестираним, а у посебној се тачки описује и ближи карактер тих акција. Радило се о крађама и насилном одузимању соли путем кријумчарења.⁴⁶ То су, дакле, биле спољашње, насилне манифестације ове буне. А што се тиче одржавања збора, потврђују се раније утврђени принципи о потреби претходног одобрења од стране которског кнеза, иако се оvdје не спомиње неопходно присуство 3—4 которска племића. У ствари, Грбљанима је, на њихово тражење, у цјелини потврђен докуменат који им је још 28. јуна 1432. год. издао Сенат, у доба которског кнеза Николе Пизанија. О томе је већ било ријечи. На овакво рјешење су, вјероватно, утицали и деспотови изасланици, који су

⁴⁴ »quia omnes in hac rebelione, sicut informati sumus, non existunt«. Исто.

⁴⁵ »Pro malis et proditiionibus per eos... commissis et perpretratis contra suam Serenitatem et contra statum tranquillum huius sue civitatis Cathari...« Исто, стр. 146.

⁴⁶ »... tutto quello che i detti hanno involado, over per forza tolto sal della Signoria di Venezia in contrabando fino mo, tutto sia perdonado«. Исто, 143.

баш у новембру 1433. год. припремали нову фазу у преговорима о разграничењу.⁴⁷

Послије таквих, релативно повољних услова, у смислу потврђених, горенаведених „привилегија“ из 1432. год., Грбљани су пристали да дају изјаву лојалности Млетачкој Републици и граду Котору, уз заклетву на јеванђеље. У документу који то биљежи једино је посебно истакнуто да се неће одржавати збор без знања которског кнеза. Ову изјаву је потписало 218 домаћина из Грбља, од којих су посљедња двадесеторица дати одвојено, вјероватно су то главари. Свечаном чину заклетве присуствовали су и тројица которских судија, више которских племића и пучана, као и нотар и канцелар которске општине Ivan de Luxia.

Побуна је, дакле, завршена без крви, једино су 14. децембра 1433. год. запаљене двије куће устаничких вођа Драгулиновића и Угљешића, који су били осуђени на прогонство. Вође су избјегле, сви остали су амнестирани, једино је имовина избјеглих вођа дошла под удар закона. Том приликом се у прогласу опомиње народ да не би примио и крио прогнате вође, јер би такав кривац био кажњен смрћу. Чак се додаје да би кнез „нерадо хтио да им причињава неугодности“, а ако прекрше забрану — он неће моћи да не изврши пресуду над онима који приме устанике. Од конфисковане имовине требало је да буду намирени они који су били оштећени, па се и зато тражи од народа да не прикрива имовину вођа буне. Уколико то буде случај, па кнез не буде могао да намири оштећене, биће присиљен да посегне и за имовином других Грбљана, „иако би то нерадо урадио.“⁴⁸

Да су се тројица прогнатих вођа склонили у Зети постоји податак у једној поруци которског кнеза, упућеној 2. јануара 1434. год. браћи Ђурђу и Алекси Црнојевићу. Кнез се позива на пресуду да прогнате вође не смију боравити на деспотовој територији, што значи на територији Црнојевића, и чуди се да су их „примили и да их држе у својој покрајини, јер они као поданици реченога господина деспота, то чине противно жељама господина деспота и против одредаба мировног уговора...“ Ту се мисли на вучитрнски анекс мировног уговора из 1426. год. у коме је проглашен принцип екстрадиције између српског деспота и Млетачке Републике, ако извршилац избјегне са територија извршеног дјела на други териториј.⁴⁹

⁴⁷ И. Божић, *Историја Црне Горе*, 2/II, 168.

⁴⁸ Г. Чремошник, *Которски дукали*, 146—147.

⁴⁹ Сл. Мијушковић, *Једна порука которског кнеза вазалима*, *Историјски записи* 3—4, Титоград 1959, стр. 163—167.

III

И код треће буне (1448—1452) прави су узроци они одра-није наслијеђени и непреброђени, али је сам непосредан повод за гњев Грбљана био, по свој прилици, акција которског кнеза о сјечи новозасађених винограда. До тога је дошло последице изгласавања закона которског Великог вијећа од 23. априла 1444. год. и млетачке потврде статутарних одредаба од 28. VI 1446. године.⁵⁰ То се дешавало под, за Грбљане, повољним спољнополитичким условима доласка војске војводе Алтомана.

Споменути которски закон о забрани сађења винове лозе ослањао се на раније статутарне одредбе и на дукалу од 21. априла 1441. год., дакле био је резултат једног сасвим зрелог става власти и законодавног градског нормирања. По њему се, без обзира на статутом дозвољена и недозвољена подручја за садњу, више није вјеровало у приватне оцјене, него је свако морао унапријед пријавити властима своју намјеру, па би се представник власти на лицу мјеста морао увјерити о чему је ријеч. Морала се исцртати карта новог винограда и похранити у градску канцеларију.⁵¹ Таква строга процедура једноставно није прихваћена од сељака, а насилна сјеча их је револтирала. Ипак, буна није избила одмах, него нешто касније, када се, наиме, могла ослонити и на деспотову војску.

Чим се војвода Алтоман у јуну 1448. год. утаборио у Грбљу, на свега неколико миља од Котора, кметови су затражили заштиту деспотове војске и устали против Котора. Побуна је одмах ухватила ширег маха. Са Грбљем су устали и Папштровићи, Црмница, Луштица, Богдашићи и Љешевићи, заклињући се да ће рађе заједно умријети него се поново потчинити Венецији.⁵² И баш та чињеница да су се сами Грбљани били обратили Алтоману била је главни аргумент и одбрана војводе на тврђења да држи посједе који мировним уговорима нијесу припали деспоту.^{52а} Да су тада Грбљани жељели и пред међународним форумима раскинути са Котором казује одлазак њиховог представника 1449. год. за Србију, да утиче на преговоре, на које је био упућен Андрија Венијер, као представник Венеције. Према которским подацима, нова ратна и превратничка кретања изазвала су огромне штете, нарочито код житарица, винограда и солана. Чак се сматрало да постоји опасност од напада на Котор.⁵³

⁵⁰ »...la conferma delle sue leggi, e in base a questa...« III. Љубић, *Commissiones*, 4.

⁵¹ »... nullus homo, vel persona cuiusque gradus, status et conditionis existat, tam civis, quam forensis, aut comitativus, audeat, vel presumat penes confinia vetata ad passus quinque plantare vineas, nisi primo venerit ad Regimen Cathari, ad notificandum sibi, quod trapire velit...« Statuta civitatis Cathari, Venetiis 1616. 433; А. С. Дабиновић, н.д.ј., 90.

⁵² *Листине*, IX, 436.

^{52а} »... se haveva raccomandato a lui et si la voleva tegnir...« Г. Чremoшник, н.д.ј., 160.

⁵³ *Листине* IX, 303.

Иначе, сам тај покушај непосредног утицаја Грбљана на преговоре Деспотовине и Републике није имао никаквог изгледа на успех. Зато 1450. год. долази до непосредних преговора између вођа грбальске побуне и которског кнеза. Али Которани још сматрају да би присуство галија битно утицало да се побуна одмах смири. Зато траже да се упути неколико галија и до 1000 „морлака“. Вјерују да би се тада за неколико дана могло доћи до пацификације Грбља. Поред тога побуњеници су набављали храну у Будви, Зети, Скадру, Улцињу и Бару, па је Венеција забранила да се они било гдје примају. Што се тиче трговања са Дубровником, Венеција је одлучила да у Котор пошаље галију и на тај начин спријечи трговину морем, у којој су учествовали и Будвани.⁵⁴

Ни Котор ни Венеција нијесу били у стању да предузму у том тренутку било шта ефикасније против побуњеног Грбља. Грбљани су опет одбили да плаћају закупнину Которанима и попалили су њихове куће на имањима.⁵⁵ Али како су и Венеција и Котор били немоћни да предузму било какву озбиљнију акцију, то је у њихово име веома одлучно, па и свирепо, обавио Стефаница Црнојевић.

Дипломатски напори Млетака да придобију Стефаницу почели су 1442. године и прошли неколико фаза. У томе су которском кнезу дате одријешене руке, са горњим лимитом понуде Стефаници суме од 600 перпера годишње. Сљедеће, 1443. године нуди се Стефаници за сарадњу 200 дуката годишње, јер Венеција високо оцјењује његову улогу и значај.⁵⁶ Па ипак, 1444. год. Стефаници није био одобрен закуп царине који је тражио.⁵⁷ Али он се ипак показивао све спремнијим. Тако се 1446. год., одмах одазвао позиву, па је чак лично дојахао у Котор када се страховало од 4 „кателанске галије“, у ствари бродова Алфонса V, сицилијанског, арагонског и напуљског краља, са којим се био повезао Стефан Вукчић Косача. Пред том опасношћу Которани су Стефаници поклонили скупоцјену тканину (»*rano quarantin*«) у вриједности од 32 дуката. И 1448. год. он добија 4 пече тканине, у вриједности од 64 дуката. Ова изузетна дарезљивост Которана почивала је на сазнању да је Стефаница у оскудици. Он се тада и сам обраћао кнезу за помоћ „да би могао живјети“,⁵⁸ али тада је одбијен, јер није сматран довољно поузданим за Венецију, као што је био случај са његовом браћом. Плата почиње да му тече од 30. маја 1448. год., и то 500 перпера годишње. Прије 1451. год. он добија опет 4 пече тканине, док му се крајем 1451. год. враћају 20 пече тканине, заплијењених код Будвана.⁵⁹

⁵⁴ Исто, 319.

⁵⁵ Ш. Љубић, н.д.ј., 4.

⁵⁶ »*In eodem Stefaniza valde constitit victoria illius Zente...*« *Listine* IX, 164—165 и 168.

⁵⁷ Исто, 203.

⁵⁸ Исто, 250.

⁵⁹ Исто, 296, 391 и 407.

Уз читав низ веома прецизних увјета, Стефаница је прихватила да силом спроведе пацификацију Грбља. У документима од 2. јула 1451. год. материјални фактор условљавања је веома видно изражен, тако да исплата од 500 дуката годишње неће бити извршена прије него што се у Грбљу и другим мјестима не смири побуна.⁶⁰ Али не само то. Република не везује Стефаничину обавезу само за тај конкретан историјски тренутак, него и за касније стално држање у покорности Грбља и осталих немирних подручја. Тако ће се Стефаници плата исплаћивати једино када су спорна подручја у миру и потчињена Републици.⁶¹

Током 1451. год. још није било ништа предузето против побуњеника, али су зато Которани били веома активни. Они већ припремају терен у Венецији и дају радикалне и осветољубиве предлоге за укидање грбаљских привилегија, накнадну наплату закупа за све године протеклих побуна, као и рушење новосаграђених млинова. Венеција ће, мудро, готово све то одбити. По мишљењу Которана, наиме, укидање грбаљских привилегија требало је да буде казна за све три дотадашње буне, које су повлачиле за собом и остали дио градског подручја.⁶² Главни и недвосмислени циљ тог предлога био је да Которани добију пуну слободу одлучивања приликом склапања уговора о давању земље под закуп. Тако би се елиминисали сумњиви и недисциплиновани старосједиоци, који би остали без привилегија и без заштите.⁶³ Али ако Которани, у тим својим уским земљопосједничким плановима, нијесу водили рачуна о политичким критеријумима, Венеција јесте, па је такве захтјеве одбила, наводећи да би вијест о укидању привилегија могла изазвати још теже последице, поготово када побуна још није ни угушена. Само је ипак начелно дозвољено да се посједи могу давати у закуп према вољи власника. И захтјеви за накнаду изгубљених прихода од љетине за четири године буне такође су одбијени, са мотивацијом да ће се то питање поближе испитати. Захтјев за рушење новосаграђених млинова такође је одбијен, са разумном мотивацијом да су и ти млинови на корист народу.

У овој истој представци (20. јула 1451) захтијева се и нормална обнова пореза Грбљана од једног перпера годишње по кући, али се још заузело становиште да ти приходи у цјелини треба да иду Котору. Тиме би се, и поред плаћања трошкова изасланицима за Венецију и плате учитељу, награђивала још двојица племића, одређени за Горњи и Доњи Грбаљ. Њихова би

⁶⁰ »...dare stipendium ducatorum quingentorum in anno de pecuniis camere nostre Catari, quod incipiat quando Zupa et alia loca Catari venerint ad obedientiam nostri domini...« Исто, 384.

⁶¹ »...quia donec dicta loca nobis subiecta erunt, curret stipendium suum«. Исто, 385.

⁶² »...per respeto de la infidelitate a rebellion de quei perfidi traditori de Zuppa... e non solamente lor hano rebellato, ma sono stati caxon de far rebellar el resto del contado de Cataro«. Исто, 390.

⁶³ »...e che nui habiamo libertade de poder affitar nostri terreni a chi meio a nu parera, et extirpar quela radixe cativa«. Исто.

главна дужност била да надзиру тај крај и спречавају да се одржи грбаљски збор. Република није одобрила да једино Которани користе тај порески приход.⁶⁴

Ни у децембру још није била спроведена било каква акција у Грбљу. Которани већ инсистирају да се испуне сви захтјеви Стефанице Црнојевића, јер су увјерени да ће се само на тај начин моћи одржати млетачки териториј уопште, а Грбаљ посебно.⁶⁵ Узгред се предлаже и повећање плате за један дукат Радославу, царинику, и секретару војводе Стефанице, који су успјешно посредовали да он прихвати сарадњу са Републиком.

Иако се негативан став Венеције могао наслутити већ из одговора у јулу 1451. год., Которани опет у децембру исте године траже накнаду за протекле изгубљене приходе од закупа.⁶⁶

А сам Стефаница се прије акције још боље осигурава и 3. децембра 1451. год., на своје тражење и уз посредовање Котора, стиче докуменат о личним повластицама у допуњеном и исправљеном виду. Ту је Стефаница мислио и на територијална и на дипломатска питања, као и на проблеме око узајамних екстрадиција и азила. Прије свега, Стефаница стиче царину, солане, кућу у Котору, титулу капетана Горње Зете и млетачког грађанина, уз 600 дуката и по два сокола годишње за лов. Али нарочито му је стало да посредовањем Венеције постигне ослобођење свог вољеног сина из заробљеништва Стефана Вукчића Косаче. Од значаја је за разумијевање Стефаничине акције да он сам тај лични и емотивни разлог сматра главним узроком свог приближавања Венецији, у чији ауторитет иначе дубоко вјерује.⁶⁷ А заиста је млади Иван Црнојевић 26. новембра 1452. год. ослобођен и предат оцу.⁶⁸

Прихватајући наведене услове, Стефаница се обавезао у децембру 1451. год. не само да одмах проведе пацификацију Грбља и осталих подручја, него да се и даље брине о њиховој мирној потчињености. Иначе, његова војна служба ће се сматрати бесплатном само за два мјесеца, док ће се остало плаћати.⁶⁹

За вријеме тих преговора са Стефаницом, Котору је, током 1451. год., војном акцијом помогао херцег Стефан Вукчић Косача. То он наводи у једном каснијем доказивању заслуга пред млетачким Сенатом (1457. године). Тако, између осталих примјера своје оданости, наводи да су, док је током рата са Дубровником логоровао 1451. пред тим градом, дошли которски изасланици и тражили помоћ. Котор је тада био у опсади од не-

⁶⁴ *Листине IX*, 390—392.

⁶⁵ »...perchè accèptandolo pora conservar el paexe e luogi de la vostra serenità...«. Исто, 406.

⁶⁶ Исто, 406—407.

⁶⁷ »...quasi la principal cason chel predicto Stefaniza vene ala obediencia della Serenità vostra, secondo el dixè, chel so fiol, ostaso apresso el duce Stefano, per la Serenità vostra dele soe man sia cavado...«. *Листине IX*, 439.

⁶⁸ Исто, 451—452.

⁶⁹ Исто, 407—410 и 435.

ких, како он каже, „издајника Албанаца“. То се без сумње односи на побуњене Грбљане. Свакога ко би изашао из града убили би, заробили, пљачкали или злостављали. Иако јако заузет својим бригама, херцег је војно помогао град, а „неке издајце су убијене и објешене пред Котором“.⁷⁰

Најзад, послије успешних преговора, у којима су се посебно истакли цариник Радослав и кнез Алвиз Бафо (Baffo),⁷¹ Стефаница је у фебруару 1452. год. стигао у Котор, примио знакове војводске части и положио заклетву. Одмах потом, вјероватно у априлу, а страхујући од помоћи Грбљанима која би могла доћи од стране војводе Алтомана и Турака, он ступа у акцију.⁷² У провађању пацификације учествовали су, поред нешто Стефаничине војске, и Власи, досељени 1423. год. у которску околину, са Сандаљевог, босанског подручја. Шеснаесторица Луштитана и представника Светомихољског збора у Котору, успјели су да се на вријеме измире са властима и сачувају своја подручја.⁷³

Детаљи о крвавој акцији сачувани су у Фоскаринијевој бечкој збирци. Ту се говори да се Стефаница послужио преваром и изузетном оштрином. Позвао је осамдесеторицу Грбљана на тобожње преговоре о миру, па их је везао и упутио у Котор. Тамо је кнез наредио да се истога дана 33 побуњеника објесе, док је око 200 одраслих прогнато. Стефаница је, међутим, са коњицом „многобројних Влаха и Которана“ упао у Грбља „палећи куће и режући лозе“. Пред тако жестоком налетом казнене акције, многи су Грбљани, са дубровачким и будванским бродовима, избјегли у Пуљу, а преостали су се опет потчинили Котору.⁷⁴ Которско племство обавјештава 27. јула 1452. год. Венецију да је грбљашко подручје за неколико дана поробљено и попаљено, а буна угушена.^{74а}

Пред таквим обртом догађаја смирила су се и остала насеља, раније уједињена са Грбљем у побуну (Паштровићи, Црмница, Лушница, Богдашићи и Љешевићи), прихватајући повећање пореза на сваку кућу са једног перпера на један дукат годишње.

Которани су били неизмјерно захвални Стефаници. Па када, неколико мјесеци послије те акције у Грбљу, которски кнез није хтио да удовољи тражењу Стефанице за војним појачањем из града, Которани су, да га ипак помогну, сакупили на власти-

⁷⁰ *Листине* X, 119—120; Сима М. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, САН, Београд 1964, стр. 166.

⁷¹ *Листине* IX, 394; Г. Чремошник, н.д.ј., 165.

⁷² ». . . grande esercito de Servia, Turchi, e la gente de sopra. . .«. *Листине* IX, 436.

⁷³ И. Божић, *Историја Црне Горе*, 2/II, 226.

⁷⁴ III. Љубић, *Commissiones*, I, 4 и хроничар Magno (И. Божић, *Историја Црне Горе*, 226—227).

^{74а} ». . . per pochi quelli zorni redusse gla (!) robada e brusada ala obedientia. . .«. *Листине* IX, 436.

ту иницијативу тканине и хране у вриједности од око 1000 дуката. Али послије су ипак тражили накнаду из Венеције.

Послије тако драматичног развоја догађаја, прва ствар је код Которана била да спријече даље окупљање Збора у Грбљу, који је сматран узроком буне.⁷⁵ Затим су средином 1452. год. двојица которских племића надзирали Горњи и Доњи Грбаљ, узимајући за издржавање још шест гроша од сваке куће. Занимљиво је да у августу 1454. год. тим рјешењем нијесу задовољни ни пучани Котора, тражећи да и њихов представник буде један од те двојице капетана-надзорника. Племићи су, наводно, шиканирали и пучане земљопосједнике. Иако Венеција није хтјела да мијења обећање које је дала племству, ипак је подвучено да ће се кнез посебно старати о праведности поступака на овом подручју.⁷⁶

IV

Вијести о четвртој буни и новим нередима у Грбљу срећу се у которском извјештају упућеном Венецији у јулу 1462. године. У њему се јављало о соланама „уништеним и похараним од непријатеља“ и о потреби да се пружи отпор „разбојницима“ и њиховим акцијама. Ријеч је о „одметништву Ивана и његових саучесника.“⁷⁷ Али Иван Црнојевић није одмах и оружјем показивао промјену политике свог оца Стефанице. Венеција је послала двије триреме, нешто пјешадије, разног материјала и муниције. Иван је отворено ушао у борбу тек у прољеће 1465. год., па је 22. априла те године дошло и до уцјене његове главе на 10 хиљада талира. Тада је забрањен сваки трговачки и други контакт са Зетом, а њени се становници третирају као непријатељи. У Котор су, такође у априлу, упућене лаке галије за одбрану града.⁷⁸

Да је промјеном у политици Ивана Црнојевића Котор заиста сматран „у не малој опасности“, говори једна одлука Сената од 4. јула 1465. год., када су Котору упућене још двије галије и 50 пјешака, са искусним коместабилом. Нијесу заборављене ни „разнобојне тканине“ у вриједности од 1500 дуката. Снага тих поклона, када су упућени у право вријеме и на право мјесто, много пута је показала праву ефикасност.⁷⁹

У марту 1466. год. почиње, посредством Косаче, помирење Ивана Црнојевића и Млетачке Републике.⁸⁰ У новембру те године которски кнез је овлашћен да Ивану понуди статус као и ње-

⁷⁵ »...saxon de loro rebelion...«, *Листине IX*, 437.

⁷⁶ Г. Чremoшник, н.дј. 176 и 184.

⁷⁷ »...defectione Juani et complicitium suorum...«, Г. Чremoшник, н.дј., 191.

⁷⁸ *Листине X*, 324.

⁷⁹ Исто, 329.

⁸⁰ Исто, 354 и 357—358.

говором оцу, под истим условима. Једино су била изузета права на солане, иако је, у крајњем случају, а према интерним тајним инструкцијама, могло и на то да се пристане.⁸¹

И у овој побуни са Грбљанима су се солидарисали Паштровићи.⁸² Како то није био случај и са становницима Ластве (данас Петровац на Мору), њени становници су били изложени пљачкама имања и стоке, паљењу кућа и сјечи винограда. Избеглице из тог мјеста расуле су се од Бара до Котора.⁸³

И током 1468. год. још се срећу трагови буне. Тако се говори о помоћи пострадалим и кажњавању Паштровића који су вршили притиске. Которани опет траже протјеривање 50 грбљанских породица, које су, наводно, биле „узрок одметништва цијелог Грбља“. Венеција, међутим, тражи и имена и доказе о невјери, и колеба се, јер би предложено сељење само пренијело жариште буне у неки други крај.⁸⁴

Најзад, осуђени су на прогонство „као издајници млетачке државе“ само Никола Шимунов и његов син, али се сама Венеција опрла кажњавању Николиног рођака Наталина Метикова, званичног преводиоца и славенског канцелара.⁸⁵

По дукали од 19. јуна 1469. год. види се да су Грбљани одбили све покушаје да прихвате которске и млетачке ставове, па се Венеција слаже да Котор затражи интервенцију Ивана Црнојевића, који од 1467. год. носи титулу млетачког капетана Зете.⁸⁶ Осим тога, Которани се овлашћују да се обрате и војводи Влатку, а Венеција ће још писати и провидуру Албаније.

Најтежи је проблем био, као и код прве буне, да ли ће се наплатити стари и заостали грбљански дугови закупнине. Венеција се и 1469. год. залаже за благост према побуњеницима, и прихвата сугестије изасланика Грбља Медоја Зигудина да треба наћи посебна рјешења, нарочито за сиромашне.⁸⁷

Да су још 1469. год. Грбљани били побуњени говори интервенција которског кнеза Јосафата Барбара и овлаштење да се, ако затреба, Которани обрате за помоћ Ивану Црнојевићу и војводи Влатку. Млечани, не само да су знали за велики Иванов утицај међу Грбљанима, него су и сматрали да их „само његов дух води“. Према каснијој опоруци Иванова сина Ђурђа,

⁸¹ Исто, 383.

⁸² Али, и ван оквира побуна, Паштровићи нијесу увијек уредно плаћали дажбине. Тако нпр. на жалбу которских изасланика-племића, млетачка влада наређује 15. V 1458. год. да се мора прекинути са паштровским неплаћањем дажбина и да је свака њихова кућа обавезна да которској благајни уплаћује по један перпер. Г. Чремошник, н.дј., стр. 181—182.

⁸³ *Листине* X, 406.

⁸⁴ Г. Чремошник, н.дј., 192.

⁸⁵ Код Чремошника је име другачије прочитано: »Matalinum de Matheo, ex officio interpretis et cancellarii slavi...« Исто, 193; И. Вожић, *Историја Црне Горе*, 308.

⁸⁶ »... certum est, quod nullo spiritu ducuntur nec domari possunt ac induci ad hos, quam suo.« Г. Чремошник, н.дј., 195; *Листине* X, 389.

⁸⁷ Г. Чремошник, н.дј., 196.

Иван је тада од Млечана добио на управу Грбаљ, Паштровиће и Црмницу, са обавезом да убире приходе. За заслуге му је обећано 600 дуката. Укупна провизија Ивану повећана је на 1200 дуката.⁸⁸

V

Стална трвења, било у ратовима, бунама или у мучним преговорима, као и непомирљивост сукоба између которских земљопосједника и грбаљских кметова, створила је изграђену и чврсту одлуку Грбљана да потраже и нађу неко друго политичко рјешење, ван подложности Котору и Млецима. Па када су, послје краћих ослањања на српске деспоте и зетске обласне господаре, стигли Турци, Грбљани су се подложили њима. Зато је и то примање турске власти 1497. год. било у Котору схваћено као „буна“, дакле пета грбаљска буна против потчињености Котору и Млетачкој Републици. Интересантно је да је искуство многих ранијих буна и, свакако, поступно припремање ове последње, навело неке земљопосједнике да потраже начин осигурања својих прихода у Грбљу. Савременици су, дакле, хтјели да правно осигурају своје будуће дохотке. Тако у једном документу о закупу земље од 3. новембра 1496. год. стоји клаузула да се обавезни приходи не условљавају никаквим могућим побунама.⁸⁹ А шта је заправо значило то евентуално условљавање — опширно износи један други докуменат од 5. новембра 1496. године. У њему се говори о обавезама које произлазе из легата пок. Марина Болице у корист фрањевачког самостана у Котору. Та легатарна обавеза давања фрањевцима 9 перпера и 6 стара жита годишње била је везана за један посјед у Грбљу, који је иначе био власништво већег броја браће Болица и њихових синова. С правом страхујући од грбаљских побуна, Болице сами правно осигуравају фрањевце, дајући им обавезу да ће добијати речени новац и жито, без обзира на евентуалне буне у Грбљу и немогућност убирања прихода са земље. Гаранцију, односно обавезу исплате фрањевцима, преузима сам сер Добрушко Болица, али се зато његова браћа, за себе и своје насљеднике, обавезују да ће га финансијски помоћи, да би, послје враћања Грбља Котору, од прихода земље свима вратио дати новац.⁹⁰

⁸⁸ И. Божић, н.д.ј., 291—292.

⁸⁹ »sine aliqua conditione Zuppe, si aliquo tempore rebellabit...«, ИАК, СН XX, 158.

⁹⁰ »Promiserunt et se obligaverunt... reficere et emendare pro rata parte eorum pro qua consignaverunt eundem ser Dobruschum predictis fratribus quicquid solvisset eis annis quibus Zuppa rebellasset et affictus non possent exigi. Hoc tantum declarato, et reverente Zuppa ad obedientiam, et affictus non soluti tempore rebellionis, post modum exigentur a predicto ser Dobruscho, tenatur ipse ser Dobruschus retrodare ipsis ser Paulo et filius quondam ser Luce et quondam ser Petri, quicquid ab eis habuisset tempore rebellionis, vel tempore quo affictus exigi non potuissent«. ИАК, СН XX, 163—4.

Како је познато, Иван Црнојевић је избјегао из земље, али се касније вратио и признао турску власт. Венеција је одмах тражила повраћај свога територија и, последице дужих истраживања и преговарања, у јануару 1482. год. дошло је до враћања Паштровића и Грбља Венецији. Вјероватно је сам Иван подстицао Турке да задрже Грбаљ, тврдећи да је раније припадао Црнојевићима, а желећи да се тако освети Млечанима што су га потпуно запоставили приликом склапања мира 1479. године.⁹¹ Иначе у Грбљу су Црнојевићи имали неке солане. Политички су у почетку подржавали Грбљане против Млетака, да би касније, као плаћени млетачки војводе, заводили ред против побуњеника. У измијењеним околностима, Иван је, као турски вазал, и даље изражавао непријатељство против млетачког Грбља.

Послије смрти Иванове 1490. год. и напуштања Зете од стране Ђурђа Црнојевића, скадарски санџак Ферисбег крајем 1496. год. преузима Зету. Мало последице тога сами Грбљани, својом слободном одлуком, прихватају турску власт.

Иако је, дакле, та одлука Грбљана из 1497. год. да се закуну на вјерност турском царству сазрела последице низа отворених буна и оружаних акција, Котор и Млетачка Република нијесу могли да се помире с таквим губитком и то само на основу једностраног акта. Тим више што се радило о веома осјетљивом положају и о драгоцјеној житници и соланама у дну грбљског поља.

Млетачки став се заснивао на историјским аргументима и био је јасан: „ми се нити мијешамо, нити желимо икако мијешати у земљу која је раније припадала Црнојевићима, али изјављујемо да су Грбаљ и солане раније припадале и сада припадају нашој пресвијетлој Сињорији, како то доказују стари документи и како је то потврдио и покојни и живи султан“. На основу таквог става спремно се реагирало на долазак турских официра и санџакбега 1497. године. Једино се признавало право да турски органи покупе царине „под истим условима као што је то радио Црнојевић“, али више од тога не.⁹² Очито се мислило на солане, које су припадале Црнојевићима, и на продају царине од соли. Иначе су Млечани енергично истицали стару которску јурисдикцију над Грбљом.⁹³

Али Турци су имали много јачу фактичну аргументацију, поготово у томе што су се Грбљани сами и добровољно заклели на вјерност Турцима. Зато је млетачком изасланику Алвизу Сагудинију 1497. год. паша јасно рекао у Цариграду: „Немој ти мислити да не примамо радо онога ко се хоће предати моме го-

⁹¹ И. Стјепчевић, н.д.ј., 81.

⁹² М. Sanuto, *I diarii*, tomo I, Venezia 1879, стр. 643—4 и 679—680.

⁹³ »...tamen antiquitus era di la jurisdictione di Catharo, loco nostro«. Исто, 702.

сподару... Па како су се Грбљани добровољно предали, мој их господар неће никада напустити“.⁹⁴

Како је могло доћи до оваквог грбальског корака — постаје разумљивије последије упознавања са грбальским ставовима, бунама и свим супротностима које су се у њима одражавале.

Miloš Milošević

ATTITUDES DES INSURGÉS DE GRBALJ DU XV SIÈCLE DEPUIS LEUR
REVOLTE CONTRE LES PROPRIÉTAIRES TERRIENS DE KOTOR
JUSQU'À LEUR DELIVRANCE AUX TURCS

R é s u m é

L'auteur analyse les insurrections de Grbalj qu'il situe parmi les événements les plus importants dans les communes littorales du XV siècle. Ces insurrections ont provoqué une polarisation aiguë de classe, les interventions extérieures et des fois des luttes sanglantes et les destructions durant tout un quart de siècle. Evidemment, on ne luttait pas ouvertement pendant tout ce temps, mais dans une atmosphère tendue le peuple refusait constamment de payer l'impôt foncier. Ce n'est que grâce aux négociations longues et pénible, mais très symptomatiques, qu'on arrivait à apaiser la résistance.

L'auteur souligne deux problèmes. Le premier est d'extraire au possible les conceptions les plus originales et les plus authentiques des insurgés mêmes et le deuxième de déterminer le début, la durée et la fin de l'insurrection, car les auteurs ne sont pas toujours d'accord au point de vue de chronologie.

La plus grande attention l'auteur accorde à une instruction du gouvernement vénitien datée de 2 avril 1469 car il y trouve l'argumentation légitime et théorique des insurgés. C'est un programme antiféodal audacieux et les révoltes ne sont pas uniquement le résultat d'une protestation réelle, mais aussi de l'attitude propre des insurgés.

Quant à chronologie de quatre insurrections de Grbalj l'auteur donne la préférence aux frontières suivantes:

1421—1428, 1432—1433, 1448—1452 et 1462—1469.

Mais il faut envisager intégralement toutes ces quatre rébellions. Elles se caractérisent par un révolte contre les habitants de Kotor ou plutôt contre les propriétaires terriens, soit patriciens soit bourgeois. Les conflits, les luttes et la haine se manifestant par les insurrections aident à une compréhension plus claire des origines historiques de livraison volontaire des habitats de Grbalj aux Turcs à la fin du XV siècle.

⁹⁴ »...Zuppani datossi volontarie, el mio Signor non li abandoneria mai...«. Исто, 823.

